

AUTIZM SPEKTRIDA BUZILISH ANIQLANGAN BOLA ONALARIGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Asrarxanova E.A., TDPU "Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada autizm spektrida buzilish aniqlangan maktabgacha yoshdagi bolalar onalarining psixoemotsional sohasining xususiyatlari, onaning o'z farzandiga munosabatini autizm spektrida buzilish aniqlangan bola psixik taraqqiyotiga ta'siri mavjudligi to'g'risida ma'lumot berilgan.

Tayanch tushunchalar: autizm spektri buzilishi, shaxsiy emotsional soha, ichki konflikt, apatiya, ichki komfort, vaziyatli va shaxsiy havotirlanish, simbioz, kooperatsiya, infantilizatsiya;

Bugungi kunda Xitoy davlati psixologik tadqiqotlarida autizm spektrida buzilish aniqlangan bola onalarining 72,5 foizida depressiya, 80,2 foizida havotirlanish darajasining yuqoriligi 67,1 foizida ikkala holatlarning ham namoyon bo'lishi aniqlangan. Bu psixoemotsional holatlar 95 foiz onalarda tashvish va ruhiy tushkunlik namoyon bo'lishiga javoban ularning psixikasining himoya mexanizmlari ekanligi aniqlandi. Autizm spektrida buzilish aniqlangan bola ota-onalarida tashvish va depressiyaning og'irligini kamaytirishning asosiy omili bu- bolaning holatidagi ijobiy o'zgarishlar hisoblanadi.

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar sonining ko'payishi shoshilinch ravishda bunday bolalarning rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillarni tahlil qilishni va yordam berish usullarini izlashni talab qiladi. Hozirgi vaqtda autizm bo'yicha tadqiqotlar genetik va atrof-muhit omillarining ta'rifi va rolga e'tibor qaratmoqda. Autizm bilan kasallangan odamlarga yordam ko'rsatishni tashkil etishda turli texnologiyalar, usullar ishlab chiqilmoqda va tasdiqlanmoqda.

Mavjud tadqiqotlar va autizmli odamlarga yordam berish usullari tahlili autizmli bolalarni rivojlantirishda ota-onalar va oilalarning rolga etarlicha e'tibor berilmaganligini ko'rsatadi. Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar odatda oilada birinchi va ko'pincha yagona bo'ladi. Tajriba yetishmasligi tufayli ota-onalar uzoq vaqt davomida bolaning xususiyatlarini sezmaydilar. Hayotning uchinchi yili ota-onalar uchun ayniqsa onalar uchun juda muhim, chunki bolaning og'ishlarining jiddiyligi aniq bo'ladi. Onalarda ruhiy tushkunlik, ona bilan bolaning muloqot qilmasligi oldida chalkashlik, o'zlariga past baxo berish, bola uchun o'zini butunlay rad etish, bolaning taxmin qilingan roli bilan bog'liq qo'rquv bezovta qilishi, shaxslararo munosabatda onalarda muammolar, "yomon irsiyat" haqidagi fikrlar yuzaga kela boshlaydi. Bundan tashqari, autizmli bolalarni "oddiy" bolalar bilan taqqoslash orqali yuzaga keluvchi havotirlanish ham ko'pgina autizmli bola onalarini bezovta qiluvchi psixoemotsional holatlardan biri sanaladi. Oilaviy munosabatlarda keskinlik, yashirin yoki aniq ziddiyat, ota-onalarning o'zaro ayblovlari onalarda kuchli emotsional zo'riqishlarni, ichki konflikt va ichki vakum, apatiyani yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bola onalari turli xil xulq atvor strategiyalarga egaligi bilan farqlanadi. Ulardan ba'zilari bolaning haqiqiy muvaffaqiyatlari va imkoniyatlarini kam baholaydi, uning kamchiliklariga e'tibor beradi. Ular boladan uyaladilar. Ta'limni qat'iy direktiv tamoyillarga asoslangan holda tashkil etadilar. Boshqa onalar, aksincha, har qanday yo'l bilan o'z farzandlarining yutuqlarini bo'rttirib, ularning yetishmasligini yashirishadi. Ko'pincha onalar o'zlari buni sezmasdan va natijalarni bolaga bog'lamasdan, bola uchun juda ko'p narsa qilishadi. Ko'pgina

oilalarda bunday bolalarga nisbatan ziddiyatli pozitsiyalar mavjud. Ko'pgina onalar autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalardagi og'zaki-intellektual rivojlanishni asosiy deb bilishadi, garchi og'zaki bo'lmagan rivojlanish ustunlik qiladi.

Bugungi kunda autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalarni ta'lim tarbiyasini tashkil etishdagi ishlab chiqilgan va qo'llaniladigan usullar ahamiyati o'rganilganligiga qaramay, oila bola rivojlanishning eng muhim omili va manbai hisoblanishi inobatga olinmagan. Shu sababli, autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar rivojlanishi omillarini o'rganish va bu bolalarga g'amxo'rlik qilishni tashkil etishda oila tizimini tahlil qilish, ayniqsa ona shaxsini rolini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish bugungi kunda zarur hisoblanadi. L.S.Vigotskiy har qanday bolaning rivojlanishining manbai va asosi bo'lgan «buyuk-biz» tizimi deb ataladigan bolaning va yaqin kattalarning ruhiy hamjamiyatini shakllantirishni ko'rib chiqdi [4]. Bu tizim hissiy yaqinlik mavjudligida paydo bo'ladi.

L.S.Vigotskiyni ishlab chiqqan bu tizimini O.S.Nikolskaya autizmli bolaga ham tegishli deb hisoblaydi va bu tizm autizmli bolalarga ota-onalarni emotsional semantik yondashuvini rivojlantiradi deb ta'riflagan.

“Semantik, chunki asosiy vazifa bolaning individual ta'sirchan tajribasini to'plash va mazmunli tartibga solishdir, bu atrof-muhit bilan faol munosabatlarni rivojlantirish uchun yordamga aylanishi mumkin. Hissiy, chunki bolaga yordam berishning asosiy vositasi birgalikda yashash va nima bo'layotganini hissiy jihatdan tushunishdir” [6].

Bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy va aqliy rivojlanishi uchun uning ota-onasi bilan munosabati muhimdir. Bu haqda E.Erikson ko'pgina ilmiy ishlar olib borgan. Ota-ona munosabatlarining zamonaviy tadqiqotchilaridan E.O.Smirnova, M.V.Sokolova, I.A.Alikin, N.V. Lukyanchenko, va boshqalar ishlarida esa ota-onalarning munosabati o'zgaruvchanligini va bu bolaning yoshiga bog'liq degan xulasani ko'rishimiz mumkin. Mualliflar nafaqat ota-ona munosabatlarining dinamikasini, balki ona va otaning bolaga bo'lgan munosabati o'rtasidagi farqlarni ham ta'kidlaydilar. E.Fromm ularni «onaga bog'lanish» va «otaga bog'lanish» deb ta'riflaydi. Onalik muhabbati, E.Fromm nuqtai nazaridan, shartsiz va kelajakda hech qanday «to'lov» ni talab qilmaydi.

E.Frommning g'oyasi bolani ota-onalar tomonidan so'zsiz qabul qilish haqida bo'lsa, E.O. Smirnova va M.V.Sokolova E.Fromm g'oyasini davom ettiradi. Ular yozadilar: “Ota-ona munosabati bolani so'zsiz qabul qilish va ob'ektiv baholashni o'z ichiga oladi”. Mualliflar ota-ona munosabatlarining ikki tomonlamaligini topadilar [1].

K.N.Belogay va I.S.Morozov ota-ona munosabatini baholash komponentiga ko'proq e'tibor beradi. Ular keng ma'noda ota-onalarning bahosini nafaqat bolaga nisbatan munosabat va harakatlar sifatida, balki o'zlarining tarbiyaviy rolini tushunish, o'z vazifalari va ular haqiqatda qanday amalga oshirilishi haqidagi g'oyalar o'rtasidagi muvofiqlikni boshdan kechirish sifatida tushunishadi. Mualliflar ota-ona munosabatini “ota-ona va bola o'rtasidagi harakatlar, reaksiyalar va tajribalarda ifodalangan tanlangan hissiy va baholash munosabatlari” deb ta'riflaydilar.[3]

Ota-ona munosabatlarini zamonaviy g'oyalarga yaqinroq tushunishni individual psixologiya asoschisi A. Adlarning asarlarida topish mumkin. Uning fikricha farzand va ota-ona munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari hamkorlik bilan belgilanadi. A.Adler birinchilardan bo'lib ota-ona munosabati turi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqladi.

Avstro-amerikalik psixolog R.Dreykurs fikricha, bolaning barkamol rivojlanishini ta'minlash uchun uning ichki dunyosini (tajribalarini, fikrlarini va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini) tushunish, uning individual shaxsiy xususiyatlarini hurmat qilish, optimal yo'lni saqlashga intilish kerakligini ta'kidlaydi. Ota onalar bolaning ehtiyojlarini qondirish, uning himoyasi va xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalarni bajaradilar va

bolalarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini boshqaradi degan g'oyani ilgari surgan.

Rus psixologi V.N. Myasishchevning g'oyasi «munosabatlar» tushunchasining mazmunini ochish uchun samarali. V.N. Myasishchev «munosabatlar»ni uch komponenti mavjud deb hisoblaydi. U munosabatning kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentlarini ajratib ko'rsatadi. Xuddi shu model ota-ona munosabatlariga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Bolani idrok etishning o'ziga xosligi, uning g'oyasi, uning qiyofasi ota-ona munosabatlarining kognitiv tarkibiy qismini tashkil qiladi. Hissiy komponent bolaga nisbatan turli xil his-tuyg'ular va hissiy reaksiyalar spektrida namoyon bo'ladi. Tarbiya turi, bola bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlari, xulq-atvor stereotiplari xulq-atvor komponentiga tegishlidir.[5]

«Ota-ona munosabati - bu bolaga nisbatan turli xil his-tuyg'ularning ajralmas tizimi, bolaning muloqot qilishda qo'llaniladigan xatti-harakatlar stereotiplari, bolaning xarakterini, uning harakatlarini idrok etish va tushunish xususiyatlari»dir deb rus olimi A.Y.Varga ta'riflagan. U ota-ona munosabatining uchta tarkibiy birligini ajratib ko'rsatishni taklif qiladi, ularning har biri kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentini o'z ichiga oladi:

- 1) ajralmas qabul qilish yoki rad etish;
- 2) yaqinlik darajasida namoyon bo'ladigan shaxslararo masofa;
- 3) xulq-atvorni nazorat qilish shakli va yo'nalishi.

Turli oilalardagi ota-onalarning munosabatlarini taqqoslab, A.Y.Varga komponentlarning bir yoki boshqasining ustun bo'lishini aniqladi. Bir komponentdagi ustunlik esa, ota-onaning bolaga munosabatlarida turli xil buzilishlarini keltirib chiqaradi degan fikrni ilgari surdi. Umuman olganda, u bunday buzilishlarning to'rt turini ajratadi:

qabul qiluvchi-avtoritar;
infantilizatsiya bilan rad etish;
ijtimoiy nogironlik;
simbiotik va simbiotik-avtoritar munosabat [4].

Yevropa va Rossiya mamlakatlari aksariyat tadqiqotchilari oilaning faol ishtirokisiz autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalarni davolash samarasiz ekanligini ta'kidlashadi. Lekin afsuski O'zbekistonda bu yo'nalishda tizimli ilmiy tadqiqot ishlar olib borilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Богачева О. И., Иванов М. В. Особенности материнского отношения к болезни детей с расстройствами аутистического спектра // Вопросы психического здоровья детей и подростков. 2019. № 3 (19). С. 21–28.
2. Выготский Л. С. Психология. М.: Эксмо-пресс, 2000. 1008 с.
3. Ефимова И. Л. Возможности исследования родительского «выгорания» // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». 2013. № 4. С. 31–40.
4. Костина И. А. Консультирование родителей детей с аутизмом // Детский аутизм: исследования и практика. 2008. № 4. С. 333–344.
5. Красильникова Е. Д. Психологические особенности семей, воспитывающих детей с различными вариантами нарушения психического здоровья // Вопросы психического здоровья детей и подростков. 2012. Т. 12, № 2. С. 29–36.
6. Никольская О. С. Методические рекомендации по организации работы с семьями, воспитывающими детей с расстройствами аутистического спектра // Регио-